
Processos d'aprenentatge creatiu a través del joc. Experiència a l'escola dels Encants

Creative learning through play. The experience at the Encants school

Gemma París-Romia

Professora, Universitat Autònoma de Barcelona,
Facultat de Ciències de l'Educació de la UAB
A/e: gemma.paris@uab.cat

Data de recepció de l'article: 8 de febrer de 2019

Data d'acceptació de l'article: 4 d'abril de 2019

DOI: 10.2436/20.3007.01.127

Resum

En aquest article proposem una recerca en relació amb la importància del joc com a espai de creació necessari dins l'entorn educatiu, posant èmfasi en la potencialitat de la imaginació i creativitat dels infants com a eines essencials dins l'escola. La investigació se centra en el concepte de joc entès com a espai de creació, i analitza diferents aprenentatges que esdevenen significatius mitjançant estratègies lúdiques i creatives. Anàlitzem l'experiència de l'escola dels Encants de Barcelona, la qual aposta des dels seus inicis per un aprenentatge creatiu que permeti als infants esdevenir persones capaces de desplegar el seu màxim potencial. Mitjançant sessions d'observació, d'entrevistes i diàlegs amb infants i mestres de l'escola, hem recollit dades que hem interpretat mitjançant el llenguatge escrit, i, alhora, amb estratègies artístiques, creant una narrativa visual que ajuda a fer visibles aquests processos d'aprenentatge a través del joc dins l'escola dels Encants.

Paraules clau

Aprenentatge, infància, joc, creativitat, narrativa visual, dibuix, escola.

Abstract

In this paper we propose a research in relation to the importance of play as a necessary space of creation in educational settings, emphasizing the potential of imagination and creativity in children as essential tools within the school. The research focuses on the concept of play as a creation space, and analyzes different learning experiences that

become significant through creative strategies. We analyze the experience at the Encants school, in Barcelona, where the teachers works with creative learning to allow children to become people capable of achieving their full potential. Through observation sessions, interviews and dialogues with school children and teachers, we have collected data that we have interpreted through written language, and at the same time with artistic strategies, creating a visual narrative that helps to make these learning processes visible through the play at school.

Keywords

Learning, childhood, play, creativity, visual narrative, drawing, school.

El joc com a procés de creació

«El joc és la forma més elevada de la investigació.»

ALBERT EINSTEIN

Sabem que els infants juguen, i que mitjançant el joc desenvolupen aprenentatges significatius i reveladors que els connecten amb si mateixos i amb els altres. Però per què el joc és tan present en l'espai per excel·lència que és l'escola? El joc és, durant la infància, el lloc i el temps on l'infant es desenvolupa, on descobreix el seu «jo» i les relacions que pot anar construint en relació amb els altres. Abad (2006) afirma que jugar és una manera de prendre consciència de l'existència, i el joc, com a actitud vital i manifestació de cultura infantil, respon a l'essència de la pròpia creativitat. Bruner (2002) concep el joc com a espai en el qual poder combinar pensament, llenguatge i imaginació. Tonucci (2016) diu que, per a un infant, jugar és la possibilitat de retallar un trosset de món i manipular-lo, sol o acompanyat d'amics, sabent que on no pot arribar ho pot inventar. Anteriorment, el psicoanalista nord-americà Winnicott (1997) ja considerava que és en el joc, i potser només en ell, que l'infant o l'adult estan en llibertat per ser creadors; per això és tan important deixar espais de joc espontani com a acció que allibera la creativitat de qualsevol infant i en potencia el desenvolupament psicològic.

Malgrat el suport de diversos educadors i teòrics envers la importància del joc en el desenvolupament dels infants (Winnicott, 1997; Tonucci, 2016; Bruner, 2002), encara és difícil que els adults permetin espais de joc lliure fora dels espais educatius, i també és rar que els educadors dissenyin espais d'aprenentatge a través del joc dins les escoles. Si *jugar* és el verb per excel·lència de la infància, els adults no podem desarrelar els processos

d'aprenentatge que té el joc com a procés creatiu. Marina (1993) explica com la mirada es torna intel·ligent quan està dirigida per projectes inventats, «al ser penetrada per la llibertat, es converteix en mirada creadora. I el mateix succeeix a la memòria, al moviment dels músculs o a la imaginació» (p. 27). Per tant, és necessari que l'educació inclogui el potencial que la imaginació infantil té com a eina d'aprenentatge potent i enèrgica (Egan, 1994). El dissenyador Bruno Munari (2018) ja ens advertia de la importància de valorar l'aprenentatge creatiu:

[...] si volem que l'infant es converteixi en una persona creativa, dotada d'una fantasia ben desenvolupada i no sufocada (com veiem que passa a molts adults), hem de procurar que memoritzi la màxima quantitat possible de dades (fins on arribin les seves possibilitats, òbviament), per així permetre-li el màxim nombre possible de relacions i resoldre així els problemes cada vegada que aquests es presentin (p. 32).

Munari descrivia com l'ampliació del coneixement i la memorització de dades es realitza en edat infantil a través del joc. És en els moments de joc on es desenvolupa la fantasia, que neix de la llibertat de pensament d'imaginar allò que no cal que sigui real, i és en el terreny del joc on es desenvolupen també la invenció i la creativitat, relacionades amb la funcionalitat i la necessitat. El joc és emoció, i és mitjançant aquesta emoció que els infants aprenen i construeixen la seva pròpia identitat, i estableixen relacions amb els altres i amb l'entorn (Stern, 2017).

Per aquest motiu és tan important, com a educadors, potenciar la creativitat infantil, ja que la fantasia, la invenció i la creativitat són facultats essencials de l'ésser humà —i no tan sols dels artistes—, i desenvolupar les seves potencialitats permetrà que els seus aprenentatges siguin més significatius, que aquests infants esdevinguin persones creatives i crítiques en relació amb el món que es trobin, i que puguin millorar-ne alguns aspectes amb els seus pensaments innovadors. La neurobiologia està demostrant com els aprenentatges no duren si els nostres centres emocionals no s'activen. Els infants, de manera natural, van a cercar coses o experiències que els activen aquests centres emocionals, de manera que les experiències i els aprenentatges es queden emmagatzemats en el seu interior.

Stern (2017) descriu com si deixem que l'infant aprengui al seu ritme i des del seu propi interès, «viu la seva troballa quotidiana amb allò que és nou en un estat d'entusiasme interior» (p. 17), que el commou i que el convida a continuar investigant. En el fons, la vida

d'un infant està construïda per aquestes experiències, el que Stern anomena *reencontres*, aquelles «revelacions sorprenents que els infants tenen quan es mouen en l'immens i sorprenent món del qual formen part» (p. 74). Com que «l'infant no acumula nocions, sinó que les viu; aquest disposa del joc com a medi per viure-les» (p. 75). Hoyuelos (2005), mestre format en les escoles Reggio Emilia, ens parla del joc com una activitat fascinant que «quan és observada en els éssers humans, aquesta activitat commou, emociona, intriga i diverteix, ja sigui pel misteri que suggereix, donada l'aparença xifrada que posseeix, ja sigui pels records d'infància que suscita en l'observador i per la sorpresa que provoca» (p. 137).

Malgrat aquesta visió del joc com a essència de l'aprenentatge creatiu, alguns experts argumenten que els nens contemporanis, especialment els que viuen a entorns urbans, no juguen prou i que les oportunitats de jugar són minvades per les activitats dirigides pels adults i l'ús de mitjans tecnològics. Les formes de joc infantil caracteritzades per la imaginació i les riques interaccions socials semblen anar disminuint. Per aquest motiu, creiem que cal repensar l'escola actual, apropant els infants a aprenentatges més significatius i creatius.

Repensar l'escola com un espai d'aprenentatge creatiu

Egan (1994) ens alertava ja fa anys que els nostres currículums educatius infantils i, per tant, moltes de les pràctiques docents estaven plenes de coses trivials, de soroll que impedia treballar amb profunditat amb un dels elements que per l'educador era més important: «la fantasia dels infants, una de les eines intel·lectuals més potents i dinàmiques que els infants porten a l'escola» (p. 33). Robinson (citada per Stern, 2017) explica com a l'escola, durant molts anys, els alumnes han estat aprenent que tan sols existeix una resposta, la qual s'havien d'aprendre de memòria i que no es podia copiar, impeding que l'altre obtingués millors resultats que un mateix. Contràriament a això, s'ha vist com poques vegades existeix una única resposta, i que si volem que els nostres infants sobrevisquin en un món cada vegada més canviant, és necessari que aprenguin a treballar amb les múltiples respostes davant un mateix problema, a relacionar conceptes entre si més que a memoritzar-los, a preguntar-se coses de la pròpia realitat, a ser flexibles en un món complex i canviant, a treballar en equip per aconseguir metes que seran, segurament, difícils de resoldre de manera individual. I per tenir aquestes virtuts com a adults, cal que es repensin els

aprenentatges en l'etapa educativa actual, per tal d'aprendre d'una manera no tan lineal i, en canvi, més rizomàtica, on la creativitat s'entén com una virtut que ens permet trobar moltes interpretacions diferents a la pregunta en si, de no pensar de manera massa lineal.

És en el terreny del joc i de la creació on als infants se'ls permet imitar i copiar, simular, posar-se a la pell dels altres, viure i reviure coses que, d'una altra manera, serien perilloses o fins i tot impossibles (Stern, 2017). Si incloem la fantasia i la creativitat dins els processos d'aprenentatge, com a educadors «podrem proporcionar als infants coses en què pensar que desafii i estimulin les capacitats imaginatives amb què pensen» (Egan, 1994, p. 34). De fet, Marina (1993) afirma que «ensenyar a preguntar és l'esforç educatiu més perfecte» (p. 40), i «si aconseguim desenvolupar la pròpia subjectivitat intel·ligent de cada individu aconseguirem el projecte creatiu definitiu de la intel·ligència» (p. 211).

La consideració d'un ventall ampli d'intel·ligències humanes va conduir l'educació a una nova visió anomenada educació centrada en l'individu. Si Gardner (1993) afirmava que existeixen set tipologies d'intel·ligències humanes (la intel·ligència lingüística, la logicomatemàtica, l'espacial, la musical, la corporal, la interpersonal i la intrapersonal), tot infant és intel·ligent en com a mínim una o dues d'aquestes tipologies. Sota aquesta visió, com a educadors hem de concebre l'escola com un espai de pluralitat d'intel·lectes i, per tant, hem de buscar les estratègies perquè cada un dels infants pugui desenvolupar-se en les intel·ligències que són més importants pel seu desenvolupament, reforçant aquelles on se sent més dèbil. Per Gardner (1993), «l'objectiu de l'escola hauria de ser desenvolupar les intel·ligències i ajudar els infants a aconseguir trobar els seus propis interessos i aficions que més s'adeqüen al seu particular espectre d'intel·ligències» (p. 27). És necessari, com s'anticipava Egan (1994), «reconstruir el nostre currículum i mètodes docents sota una visió més rica de l'infant com a pensador imaginatiu i logicomatemàtic» (p. 32). A l'hora de repensar els espais educatius, i que els infants puguin desenvolupar la seva particular sensibilitat, vinculada a la seva pròpia intel·ligència, els infants necessiten altres espais i escales de temps (Kluge i Negt, 1993, p. 39, citat per Nielsen, 2010):

Per tal de desenvolupar la seva forma específica de sensualitat, de «realitzar-se», als nens els cal una esfera pública concebuda d'una manera molt més espacial que la dels adults. Necessiten més espai per poder-se moure, llocs que representin de la manera més flexible possible un camp d'acció, on les coses no estiguin definitivament fixades, definides,

dotades de noms, carregades de prohibicions. Per créixer, també necessiten escales de temps molt diferents de les dels adults.

Alguns antecedents pedagògics d'educació en la creativitat

Moltes de les pedagogies actives que tenen en comú posar l'infant com a protagonista dels seus aprenentatges, acompanyats pel mestre, proposen un enfocament transversal dels processos d'aprenentatge, i fomenten que aquests vinguin d'un interès intrínsec de l'infant pel gaudi del propi coneixement, i no per un reconeixement extern de l'adult. En el cas d'estudi, l'escola dels Encants, voldríem parlar d'alguns antecedents que creiem que han estat importants en la construcció de la seva identitat com a escola; models educatius amb els quals comparteixen el concepte d'un aprenentatge creatiu per part de cada infant.

El primer seria el de les escoles d'educació infantil de Reggio Emilia, que van néixer al nord d'Itàlia després de la Segona Guerra Mundial, i que es fonamentaven en una noció de la creativitat com a no extraordinària, sinó com un fet inherent a experiències quotidianes. Els educadors que treballen en aquestes escoles creuen que la creativitat no s'hauria de considerar una facultat mental separada, sinó una característica dels nostres processos quotidians de pensar, conèixer i prendre decisions. Es considera que la creativitat sorgeix d'un sentit de llibertat per aventurar-se a anar més enllà d'allò que és desconegut. Aquesta concepció de la creativitat no es limita exclusivament al procés de creació artística i, de fet, és part de la nostra experiència quotidiana. Tot i que l'art ens permet crear escenaris de creativitat i llibertat, totes les àrees curriculars es poden impregnar d'aquest esperit creatiu. Els enfocaments pedagògics com els desenvolupats per Reggio Emilia o a altres realitats educatives, com a l'escola dels Encants, ajuden a proporcionar una interpretació més àmplia del que és ser creatiu i la seva aplicació en un sentit quotidià, més enllà de l'àmbit artístic. Ser creatiu és aprendre a ser flexible, a buscar diferents respostes a una qüestió, a perseguir la recerca constant, experimentar amb una idea, assumir riscos i acceptar l'atzar, voler anar més lluny, sortint de la zona de confort. Com a famílies, sovint costa entendre aquesta manera de construir espais d'aprenentatge, ja que significa que l'escola empodera els infants en el seu propi aprenentatge, fent-los més creatius, flexibles, assumint riscos i incerteses que tradicionalment han estat minimitzats per un control dels processos per part del mestre.

La intel·ligència del bassal

Per als infants, hi ha pluges i pluges.

La que diverteix i sorprèn, i la que angoixa i avorreix.

Però si la pluja deixa un bassal, gràcies a la bondat d'un petit forat al terra i una mica de sol, els nens fan una festa. I la festa esdevé una gran celebració si els adults no dicten prohibicions i els segueixen el joc. [...]

L'entusiasme dels infants quan fiquen els peus i les sabates a l'aigua i submergeixen les mans en el fang viscos, esquitxen amb pedres i intenten travessar-lo amb fingida gosadia, esdevé sorpresa i cridòria quan descobreixen en el bassal els jocs de la llum, dels colors, de la transparència, i després el mirall de les seves imatges i de la porció del món que es reflecteix al seu voltant.

A partir d'aquest moment el joc s'amplia, canvia de nivell i passa a contenir tota la intel·ligència dels infants, que provoca observacions, pensaments, intuïcions i lleis físiques i perceptives cada vegada més pròximes i convincents, quan, i sobretot, raonen divertits sobre situacions i fins sobre mons capgirats, amb tot el que això implica (Malaguzzi, 2005, p. 88).

El segon model pedagògic que ha estat important en el disseny d'escola que presentem en aquest article, l'escola dels Encants, fou el centre Pestalozzi, que Rebeca i Mauricio Wild van construir a Equador l'any 1977, sota la influència de Maria Montessori, Fröbel, Pestalozzi o l'escola Summerhill d'A. S. Neill. En aquesta escola es pretenia que el procés de desenvolupament humà, tant sensitiu com intel·lectual i moral, seguís el curs evolutiu de la naturalesa de l'infant, sense que l'adult se li avancés de forma artificial. Per això, l'adult havia d'acompanyar l'infant en aquest procés, tot proporcionant-li els recursos necessaris per aconseguir el seu desenvolupament integral. Segons Wild (2009), és necessari que l'adult s'adapti a l'infant i no al contrari. L'educador ha de fixar-se en les iniciatives de l'infant per investigar el seu món, oferint una educació respectuosa amb les estructures mentals i les emocions de cada un dels infants.

Quan els espais es converteixen en llocs: l'escola dels Encants

Eulàlia Bosch (2009) parla de la diferència entre espais i llocs, i de com un espai pot convertir-se en lloc en qüestió de segons o amb el pas dels anys, depenent de si l'habitarem o no. Ens avisa que «és la qualitat del temps viscut el que transforma un espai genèric en un

lloc singular» (p. 112). Pensant si vivim l'escola com a espai o com a lloc, penso no tan sols l'escola com espai construït amb una finalitat educativa, ple de mobiliari, pissarres, abrics i llibres, sinó, sobretot, les relacions afectives i d'aprenentatge que s'hi estableixen. Si l'infant se sent acompanyat, si estableix vincles emocionals amb els companys i amb les mestres, ràpidament sentirà l'escola com a lloc. Com un dels seus llocs vitals més importants.

La primera vegada que vaig entrar a l'escola dels Encants, malgrat estar encara en barracons, ràpidament vaig sentir que aquell era el lloc. Aquell lloc volia que fos l'escola on s'escolaritzessin els meus fills; aquell lloc volia que fos una escola on poder desenvolupar l'Espai C, un projecte d'innovació educativa a través de les arts que estava ajudant en aquells moments a començar a caminar; aquell lloc era l'escola on volia que el màxim d'alumnes possibles de la Facultat d'Educació hi anessin a fer pràctiques; aquell lloc creia que m'oferiria també nous vincles emocionals amb altres mares i pares que entenien l'educació de manera similar a la que tenia jo. I aquest és el lloc des d'on narro aquesta experiència, com a docent, investigadora, artista, coordinadora de l'Espai C i com a mare. I no perquè l'escola dels Encants sigui el centre on els educadors ens hem d'emmirallar, sinó perquè és un dels centres educatius que des dels seus inicis, ara ja fa deu anys, va defensar el joc com a estratègia d'aprenentatge, perquè les seves mestres creien fermament en la diversitat de cada un dels infants, buscant potenciar la seva subjectivitat i creativitat, amb l'objectiu d'empoderar-los des de ben menuts en les seves pròpies recerques, cooperant amb els companys per assolir projectes en comú, dialogant i conversant el màxim de temps possible, aprenent a escoltar les diferències i les vivències dels altres. Les mestres que formen l'equip directiu expliquen la importància que tenen el joc i la creativitat dins l'escola:

El joc és una activitat molt present en el dia a dia de la nostra escola, i és ben visible a simple cop d'ull. Per a nosaltres, és important oferir espais que fomentin el joc, perquè no és tan sols una font d'aprenentatge vital i social, sinó que contribueix a gaudir de l'experiència viscuda esdevenint un element motivador. Les propostes que plantegem als infants pretenen provocar-los per a desenvolupar la imaginació, tot interpretant diferents rols. Per potenciar la creativitat, oferim estímuls que són en certa manera neutres, perquè cada un dels infants pugui imaginar i crear un món enorme de possibilitats. (Equip directiu, desembre de 2018¹)

1. Documentació interna de l'escola no publicada (2018).

Les mestres conceben que hi ha tantes variants personals com persones i que cal respectar i acompanyar processos, tot donant temps al creixement individual, perquè els ritmes i els temps són personals, i els companys i els adults de l'entorn proper són part essencial d'aquest procés. Per això són conscients que en aquesta etapa és imprescindible que els nens i nenes sentin que tenen un lloc en el seu entorn i que confiïn amb els altres. Per això, l'equip directiu de l'escola, afirma que «cal acollir-los i acceptar-los íntegrament amb estima, conèixer-los i comprendre'ls des del respecte i l'afectivitat, i assegurar les relacions de confiança i la creació de vincles amb les persones adultes i els companys propers»(Escola els Encants, 2014).

Com vam creuar un jardí ple de dinosaures

La Marina i la Blau feien una bola de fang quan la Lia, de tres anys, va preguntar-me si la podia acompanyar a la cabana d'indis. Jo li vaig contestar que no podia anar amb ella, perquè havia d'acompanyar els nens que hi havia al sorral, però la vaig animar perquè hi anés sola. Es va quedar pensant, però no estava gaire convençuda. En aquell moment, l'Ariadna, de set anys, que havia sentit tota la conversa, es va apropar a ella i li va dir: «si vols jo vaig amb tu». La Lia no va dubtar un moment a agafar-li la mà. Als seus tres anys estava convençuda que l'Ariadna la cuidaria. I a l'excursió improvisada no van trigar a apuntar-s'hi set nenes més.

Fent petits salts d'alegria començaven a travessar el jardí, i passaven a prop de la caseta de fusta i esquivaven el llop que amenaça els que són dins. Després de passar la muntanya de terra, van arribar per fi a la cabana dels indis. Algunes van entrar-hi, altres pujaven per l'estructura. Havien creat un vincle especial, i al cap d'una estona jugaven amb uns tubs grans que hi havia al jardí. Estaven eufòriques i es notava l'alegria pel triomf aconseguit entre totes.

Escola els Encants, 2014, p. 94-95

Els Encants, una escola on l'infant és el protagonista del seu aprenentatge

Aquesta escola va construir, des dels seus orígens el 2009, el seu projecte educatiu defensant que l'infant estigui al centre del seu propi aprenentatge, i que pugui experimentar, jugar i manipular sense la directivitat de l'adult. Ser mestre en aquesta escola, segons argumenta Pablo (2009), significa «(trobar-se) en un centre on l'aula no és un espai ocupat per multitud de taules i cadires. On la porta és una invitació a entrar i no pas una

barrera infranquejable per les famílies. On el mestre no té una taula ni un lloc reservat. Una escola on l'infant és realment el centre».

Ens els ambients de l'escola, organitzats en comunitat dels petits, dels mitjans i dels grans, les mestres preparen materials estructurats i no estructurats que permeten la lliure circulació de pensament dels infants, fomentant activitats obertes amb respostes múltiples, permetent la construcció de coneixement a través de la pròpia experiència, que es va construint amb la relació amb els altres. Mentre els infants experimenten, juguen i manipulen sense la directivitat de l'adult de referència van aprenent, es van relacionant amb els altres, tot potenciant les intel·ligències múltiples de cada un dels infants. Cada un dels ambients és preparat per les mestres dins el marc sensorial, motriu i emocional, amb suficients elements perquè l'infant pugui desenvolupar-se amb plenitud i amb l'experiència d'un acompanyament afectuós per part dels adults que ha d'afavorir el desenvolupament de les seves capacitats personals, de la mateixa manera que la interiorització de les qualitats de l'entorn (Wild, 2009).

Fer sessions d'observació a l'escola dels Encants m'ha permès veure l'autonomia que tenen els infants des de ben petits per viure els seus propis processos d'aprenentatge a través del joc i la creativitat. Mentre un petit grup d'infants de set anys s'amaguen sota coixins, entre rialles, dos infants de quatre anys preparen un esmorzar a l'ambient de Joc simbòlic per a una nena de tres anys que els ha vingut a visitar des d'un altre ambient del pis de dalt; dos amics de nou anys comencen a elaborar la seva proposta en l'itinerari de treball, a la comunitat dels grans; mentre tres nenes de la comunitat dels mitjans busquen el país del pare d'una d'elles al mapamundi que hi ha a Atlas; una cua llarga d'onze nens i nenes fan cua a la porta de l'Espai C, esperant que els artistes residents obrin la porta del taller; una nena i un nen de cinc anys aconsegueixen fer una torre més alta que ells amb peces de fusta; dues noies d'onze anys busquen el seu company de grup per continuar la caixa de recerca que estan fent; un nen de sis anys s'està quiet com una estàtua en un racó de l'ambient llegint un conte amb atenció; tres nens dels grans mesuren els ingredients per fer una recepta a Creamat; quatre amics de set i vuit anys construeixen una cabana a l'Àgora dels mitjans; quatre nenes de tres anys dibuixen tranquil·lament a la taula de representació de Llum i ombres; una nena de deu anys li ensenya la llibreta a la seva mestra; un nen de nou construeix la casa dels seus somnis mitjançant un programa de dibuix 3D a l'ordenador

de Taller; dos nens de quatre anys s'abracen perquè han aconseguit fer una construcció molt elaborada; una nena de nou anys ha aconseguit saber quantes unitats hi ha en un cub enorme de fusta que hi ha a la comunitat dels grans.

Tot això passa en una estona petita d'un matí qualsevol a l'escola dels Encants, mentre les mestres estan atenent de forma individualitzada alguns dels infants que ho necessiten. Els infants aprenen mentre juguen, i les mestres són les encarregades de dissenyar els escenaris i preparar els materials perquè els jocs apareguin de forma natural entre els infants. Mentre desenvolupen els seus jocs, les mestres paren l'orella per registrar alguns dels processos, relacions i aprenentatges que van florint a l'ambient. Com deia en Ferran —un dels mestres de l'escola—, «les millors converses sempre es donen en petits grups, en entorns íntims». L'escola dels Encants està formada per tota la comunitat educativa, formada pels infants, les mestres, els monitors de menjador, els cuiners i les famílies. Els acompanyants de l'espai del migdia (Escola els Encants, 2014) expliquen com:

És molt emocionant veure els moments de complicitat que sorgeixen entre els infants, quan no són conscients que els adults els observen i estan totalment lliurats a la relació amb els altres nens o al món imaginari o real que exploren junts. Converses, jocs, mirades, rialles, balls, cançons, trapelleres... moments plens de sentit que exigeixen presència i confiança en un mateix per assolir una entesa perfecta entre dos o més infants. Les complicitats apareixen dia rere dia i ens conviden a seguir aprenent de la vida, ens vinculen emocionalment a les persones i a allò que fem de forma compartida i ens recorden que viure és per ser i sentir-se còmplice. (Documentació interna de centre, p. 10)

En aquesta manera d'entendre els aprenentatges, la creativitat és «entesa com a estratègia de percebre les coses de manera diferent, i de fer les coses de manera diversa» (Adams i Owens, 2016, p.1), amb l'objectiu final de construir entre tots un món que sigui una mica millor.

La narrativa visual com a metodologia d'investigació a través de les Arts

En aquest article, he analitzat com els infants aprenen a través del joc a l'escola dels Encants, mitjançant sessions d'observació dels infants, així com també mitjançant entrevistes a mestres. Les evidències de la investigació es mostren en dues parts: en la part escrita i en la narrativa visual titulada *Protagonistes*, on he dibuixat moments

d'aprenentatge observats a dins els ambients i el jardí de l'escola dels Encants. En aquests dibuixos els cossos dels infants prenen multitud de posicions diferents, i el joc està inscrit en la biografia del cos de l'infant (Abad, 2008); el cos és entès com a recipient i escenari del joc, el qual esdevé la manera natural de conèixer el món que tenen els infants. Com a artista he observat centenars de microgestos (Wall, 2007) que pels infants són espontanis, necessaris per aconseguir desenvolupar el seu joc.

La recerca visual ha cercat reflectir aquesta multiplicitat de gestos que estan plens de curiositat, de fantasia i d'una energia especial que sembla explotar en el moment que aconseguen aquell experiment, grimpar fins dalt de tot. Tot just després d'aquest instant, la seva concentració es desfà com una muntanya de cartes que rep un cop de vent, i es transforma ràpidament, buscant un nou repte per assolir. Amb l'objectiu de fer visible alguns d'aquests gestos, he creat la narrativa visual *Protagonistes*, que recull alguns d'aquests moments d'aprenentatge creatiu a través del joc a l'escola dels Encants (figura 1). Aquesta narrativa permet fer visibles aquests processos creatius mitjançant el llenguatge del dibuix, tan proper i tan poc utilitzat, a la vegada, com a eina de reflexió i de coneixement del món en les investigacions educatives.

Metodològicament s'ha adoptat una estratègia d'investigació educativa basada en les arts visuals (Eisner, 2008; Marín, 2012; Hernández, 2008), perquè compartim la idea que «les estratègies de creació artística poden ajudar a investigar i resoldre problemes educatius» (Roldán i Marín, 2012, p. 39). Segons Marín (2005), aquestes metodologies confien que el mestissatge, la simbiosi i la fusió entre dos territoris del coneixement humà, la recerca científica i la creació artística —tradicionalment allunyats entre si i fins i tot oposats pel que fa a la seva objectivitat, validesa i veracitat—, produeixi resultats fructífers. Les metodologies artístiques de recerca proposen que «hi ha altres maneres de coneixement, que juntament amb el que és estrictament científic, poden contribuir a il·luminar els problemes humans i socials, entre ells els educatius, i que un d'aquests àmbits de coneixement són les arts» (Roldan i Marín, 2012, p. 24).

Des de les múltiples perspectives que investiguen des dels àmbits d'art i educació, com la Visual Arts Based Educational Research (Barone i Eisner, 2012), l'Arts-based Visual Research (Cahnmann-Taylor i Siegesmund, 2008) i l'A/R/Tography (Irwin i Springgay, 2008), entre d'altres, la investigació ja no es percep des d'una perspectiva científica tradicional, sinó des

d'un punt de vista alternatiu, on investigar és una pràctica de vida íntimament lligada a les arts i l'educació, que ofereix noves maneres de construir significats i provocar canvis transformadors en l'àmbit educatiu. D'aquesta manera, podem enriquir les investigacions socials i educatives amb l'experiència de les arts i fer que les arts s'interessin, alhora, pels problemes d'investigació social i educativa (Barone i Eisner, 2012; Eisner, 2008; Marín, 2005).

FIGURA 1

Sèrie 'Protagonistes', realitzada per Gemma París a l'escola dels Encants, 2017-2018

FONT: Elaboració pròpia.

Així doncs, en aquesta investigació he utilitzat el llenguatge del dibuix, com a estratègia d'observació i anàlisi de dades, per tal de crear coneixement en relació amb els processos i resultats de la recerca, amb l'objectiu que aquesta ressoni d'una altra manera en els lectors de l'article, oferint noves preguntes de reflexió i recerca als mestres i professionals de l'educació. El dibuix ens ofereix «el que és imaginatiu enfront del que és clarament referencial, allò que és particular davant allò que és general, l'estètica de la bellesa enfront de la versemblança de la veritat, millors preguntes davant de respostes definitives i la innovació metafòrica enfront de l'útil literalitat» (Roldán i Marín, 2012, p. 28). Si volem educar en la creativitat, creiem necessari, també, repensar les metodologies d'investigació educativa, apropant-les a les estratègies de creació artística, perquè aquestes ens poden

oferir elements que poden enriquir les praxis i les investigacions educatives, amb l'objectiu final de construir entre totes millores en l'àmbit educatiu.

Conclusions, jugar en l'immens món

En aquest estudi dels aprenentatges creatius a través del joc, he pogut passejar pels passadissos i els ambients de tota l'escola dels Encants. Com si fos completament transparent, he pogut meravellar-me de la concentració de cada un dels infants en el joc, la seva implicació corporal i mental en els seus processos, aquella serietat incondicional que tenen quan estan aprenent. He gaudit d'aquella sensació especial de confiança en la força de l'infant de què parla André Stern (2017) «aquella força primitiva, pura, aquella força de l'infant —a la qual no dediquem atenció i que continua ignorada—, que ens provoca un sentiment evident i inequívoc: comencem a confiar en la força de l'infant» (p. 42). I és aquesta força de l'infant que batega en cada un dels moments que estan realment connectats amb els seus jocs, el fil conductor dels dibuixos *Protagonistes*: quan a través del joc, l'infant viu en plenitud el seu pensament divergent. En els dibuixos realitzats a l'escola dels Encants aflora aquesta concentració i rigor en el propi aprenentatge que tenen els infants, i que és tan difícil de trobar en els adults, fent visible la seva capacitat de construir nous reptes i assolir-los, individualment o col·lectivament. *Protagonistes* mostra la constància en el propi aprenentatge, i la creativitat i la innovació inherents en els seus jocs. En l'epidermis del paper d'aquests dibuixos, sembla que ens arribi la idea de Stern (2017) que «quan juguen el seu món és comprensible, manejable i està ple de sentit» (p. 22). Mitjançant el joc aprenen que hi ha nombroses respostes possibles a les seves pròpies preguntes. Aquest aprenentatge els permet no tan sols adaptar-se al món, sinó modelar-lo. Sabem que l'individu es forma en aquests primers anys de vida, i continuarà sent com és llavors.

Munari (2018) ens avisa que dependrà dels «educadors el que aquest individu sigui després una persona creativa o es limiti a repetir codis preestablerts. Depèn d'aquests primers anys, així com de l'experiència i memorització de dades, el que un individu sigui lliure o se senti condicionat. Els adults haurien de donar-se compte d'aquesta grandíssima responsabilitat, de la qual depèn el futur de la condició humana» (p. 37). Les mestres de l'escola dels Encants es van decantar des dels inicis de l'escola per una educació creativa, amb l'objectiu que

l'escola esdevingués un lloc, on els vincles enfortissin cada un dels infants, i on aquests se sentissin lliures per anar dissenyant els propis camins de l'aprenentatge.

Agraïments

Als infants de l'escola dels Encants per deixar-me entrar en alguns dels seus múltiples jocs, els quals sempre em meravellen per la senzillesa de recursos emprats; per la seva creativitat quan elaboren cada un dels escenaris i històries, de manera individual o col·lectiva; per l'autonomia que mostren des dels tres anys en els propis aprenentatges, i pels vincles afectius que estableixen amb els companys i amb les mestres.

A les mestres dels Encants perquè sempre m'han obert les portes de l'escola, mostrant-me les seves bambolines, permetent-me moure'm per l'escola amb tota llibertat, sovint vestida de mare, sovint de professora, i també vestida d'artista.

Al meu Protagonista Gran, Protagonista Mitjà i Protagonista Petit, per fer-me meravellar de la riquesa del món del joc com a espai vital i d'aprenentatge constant, des de fa ja nou anys.

Bibliografia

- Abad, J. (2006). Escenografías para el juego simbólico. *Aula de Infantil*, 34, 10-16.
- (2008). El placer y el displacer en el juego espontáneo infantil. *Arteterapia: Papeles de arteterapia y educación artística para la inclusión social*, 3, 167-188.
- Adams, J. i Owens, A. (2016). *Creativity and Democracy in Education*. London: Routledge.
- Barone, T. i Eisner, E. (2012). *Arts Based Research*. Los Angeles: SAGE.
- Bosch, E. (2009). *Un lugar llamado escuela*. Barcelona: Graó.
- Bruner, J. (2002). *Acción, pensamiento y lenguaje*. Madrid: Alianza.
- Cahnmann-Taylor, M. i Siegesmund, R. (eds.) (2008). *Arts-based Research in Education: Foundations for Practice*. Nova York: Routledge.
- Egan, K. (1994). *Fantasía e imaginación: su poder en la enseñanza*. Madrid: Morata.
- Eisner, E. (2008). Art and knowledge. Dins J. Gary Knowles i Ardra L. Cole, *Handbook of the Arts in Qualitative Research* (p. 3-12). Londres: Sage.

- Escola dels Encants (2014). *Complicitats*. Barcelona: Escola dels Encants.
- Gardner, H. (1993). *Inteligencias múltiples: La teoría en la práctica*. Barcelona: Paidós.
- Hernández, F. (2008). La investigación basada en las artes: Propuestas para repensar la investigación en educación. *Educatio Siglo XXI*, 26, 85-118.
- Hoyuelos, A. (2005). Territorios de la infancia. Dins C. Eslava i M.I. Cabanellas (coords.), *Territorios de la infancia: diálogos entre arquitectura y pedagogía*. Barcelona: Graó.
- Irwin, R. i Springgay, S. (2008). A/R/Tography as practice-based research. Dins M. Cahnmann-Taylor i R. Siegesmund (eds.), *Arts-based Research in Education: Foundations for Practice* (p. 103-124). New York: Routledge.
- Malaguzzi, L. (2005). *Els cent llenguatges dels infants: La narrativa del possible*. Barcelona: Rosa Sensat.
- Marín, R. (2005). La investigación educativa basada en las artes visuales o Arteinvestigación educativa. Dins Ricardo Marín-Viadel (ed.), *Investigación en educación artística*. Granada: Universitat de Granada i Universitat de Sevilla, 223-274.
- (2012). Las metodologías artísticas de investigación y la investigación educativa basada en las artes visuales (sobre el paisaje de la depresión cuadrada de Bruce Nauman). Dins J. Roldán i V. Marín (eds.), *Metodologías artísticas de investigación en educación*. Málaga: Aljibe ed.
- Marina, J. A. (1993). *Teoría de la inteligencia creadora*. Barcelona: Anagrama.
- Munari, B. (2018). *Fantasia*. Barcelona: Gustavo Gili.
- Negt, O., Kluge, A. (1993). *Public Sphere and Experience*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Nielsen, P. (2010). *El model: Un model per una societat qualitativa (1968)*. Barcelona: Publicacions del Museu d'Art contemporani de Barcelona (MACBA).
- Stern, A. (2017). *Jugar*. València: Llitera libros.
- Samthing Visual (2015, setembre 15). *Entrevista completa Francesco Tonnucci para «Imagine Elephants»* [Vídeo]. Recuperat de https://www.youtube.com/watch?time_continue=15&v=uR88Z0Unq-c

Wall, J. (2007). *Fotografía e inteligencia líquida*. Barcelona: Gustavo Gili.

Wild, R. (2009). *Educar para ser: Vivencias de una escuela activa*. Barcelona: Herder.

Winnicott, D. W. (1997). *Realidad y juego*. Barcelona: Gedhisa.

Per citar aquest article:

París-Romia, G. (2019). Processos d'aprenentatge creatiu a través del joc. Experiència a l'escola dels Encants. *Revista Catalana de Pedagogia*, 16, 125-141.

Publicat a <http://www.publicacions.iec.cat>